

Ποιοτική έρευνα

Συλλογή δεδομένων

Οι βασικοί τρόποι συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα είναι η παρατήρηση, η συνέντευξη, τα ερωτηματολόγια και η εξέταση αρχείων. Είναι προφανές ότι πολλοί και διαφορετικοί τρόποι συλλογής ποιοτικών δεδομένων είναι διαθέσιμοι, εφόσον αυτοί είναι θεμιτοί και ηθικοί και επιτρέπουν την κατανόηση του φαινομένου που μας ενδιαφέρει.

Με την **παρατήρηση** ο στόχος του/της ερευνητή/τριας είναι να μελετήσει τους συμμετέχοντες της έρευνας στο φυσικό τους περιβάλλον, χωρίς σε καμία περίπτωση να παρέμβει σε αυτό. Βασικό εργαλείο σε μία τέτοια μελέτη είναι οι σημειώσεις από το πεδίο. Οι σημειώσεις στοχεύουν στη συλλογή δύο ειδών πληροφοριών:

- Άμεση περιγραφή των όσων είδε ή άκουσε ο παρατηρητής στο πεδίο
- Αναστοχασμός για τα όσα παρατηρήθηκαν

Υπάρχουν δύο τρόποι συλλογής ποιοτικών δεδομένων με παρατήρηση: η *συμμετοχική* και η *αποστασιοποιημένη* παρατήρηση:

- Στην *συμμετοχική παρατήρηση* ο/η ερευνητής/τρια γίνεται μέρος της κατάστασης που παρατηρεί, αποκτώντας σχέσεις με τα υποκείμενα της μελέτης του συχνά με τον κίνδυνο να εμπλακεί υπερβολικά χάνοντας την αντικειμενικότητά του/της. Άλλα πιθανά εμπόδια στην συλλογή δεδομένων με συμμετοχική παρατήρηση είναι η πιθανότητα οι κοινότητα που παρατηρείται να είναι στενά δεμένη εμποδίζοντας την είσοδο του παρατηρητή καθώς και η εγγενής δυσκολία συμμετοχής και συλλογής δεδομένων.
- Στην *αποστασιοποιημένη παρατήρηση*, ο/η ερευνητής/τρια δεν αλληλεπιδρά με τους συμμετέχοντες στην κατάσταση που μελετά και απλώς καταγράφει παρατηρήσεις και συμπεριφορές. Η αποστασιοποιημένη παρατήρηση σε περιπτώσεις που το η κοινότητα που μελετάται δεν επιτρέπει τη συμμετοχή του παρατηρητή ή όταν ο παρατηρητής δεν έχει το κατάλληλο υπόβαθρο για να συμμετέχει στην κοινότητα.

Με τις **συνεντεύξεις** ο/η ερευνητής/τρια αλληλεπιδρά με τα άτομα της μελέτης για να εξάγει πληροφορίες σχετικά με ζητήματα τα οποία δεν είναι εύκολο να συλλεχθούν μόνο με την παρατήρηση. Οι συνεντεύξεις μπορούν να είναι *αδόμητες* ή *δομημένες*:

- Οι *αδόμητες συνεντεύξεις* μοιάζουν αρκετά με απλές συζητήσεις στις οποίες ο/η ερευνητής/τρια προσπαθεί να εξάγει τις πληροφορίες που ζητά μέσα από συνήθως μια απρόσμενη ευκαιρία.
- Οι *δομημένες συνεντεύξεις* χρησιμοποιούν ένα προσχεδιασμένο σύνολο ερωτήσεων κατά το οποίο εξάγει τον ίδιο τύπο πληροφοριών από όλους τους ερωτώμενους.

Οι συνεντεύξεις δίνουν την ευκαιρία στον/στην ερευνητή/τρια να μελετήσει σε βάθος τους ερωτώμενους κάνοντας διευκρινιστικές ερωτήσεις και παρατηρώντας τις αντιδράσεις τους. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις τείνουν να είναι πολύ χρονοβόρες περιορίζοντας σημαντικά τον αριθμό των ανθρώπων που μπορούν να μελετηθούν. Τα **ερωτηματολόγια** αποτελούν έναν καλό συμβιβασμό και ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο για την διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας. Αν και συνήθως ο/η ερευνητής/τρια δεν αλληλεπιδρά απευθείας με τους συμμετέχοντες στην έρευνά του/της,

με τα ερωτηματολόγια μπορεί να μαζέψει μεγάλο όγκο πληροφοριών που τον ενδιαφέρουν με ελάχιστο κόπο και σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα.

Τέλος, ο/η ερευνητής/τρια μιας ποιοτικής έρευνας μπορεί να συλλέξει πολύ χρήσιμες πληροφορίες από την **μελέτη αρχειακών δεδομένων** όπως είναι τα περιοδικά και οι εφημερίδες, τα καθημερινά αρχεία των δασκάλων, χάρτες περιοχών ή τάξεων στην περίπτωση της εκπαιδευτικής έρευνας, βίντεο και φωτογραφίες κ.α.

Εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα

Με τον όρο **εγκυρότητα** στην ποιοτική έρευνα νοείται ο βαθμός στον οποίο τα ποιοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν αποδίδουν με ακρίβεια αυτό που προσπαθούμε να μετρήσουμε.

Ο J.A. Maxwell σε ένα άρθρο του 1992 όρισε αναγνώρισε πέντε τύπους αξιοπιστίας¹:

- Η **περιγραφική εγκυρότητα** αναφέρεται στην ακρίβεια της περιγραφής. Ο/Η ερευνητής/τρια πρέπει να διασφαλίζει ότι δεν παραποιεί τίποτα από όσα βλέπει ή ακούει και ότι δεν επινοεί πράγματα με βάση τα συμπεράσματα που τον/την ενδιαφέρουν.
- Η **επεξηγηματική εγκυρότητα** αναφέρεται στο νόημα που αποδίδεται στα λεγόμενα και τις συμπεριφορές των συμμετεχόντων στην έρευνα. Ο/Η ερευνητής/τρια πρέπει να διασφαλίζει ότι ερμηνεύει τα όσα ακούει και βλέπει με ακρίβεια.
- Η **θεωρητική εγκυρότητα** αναφέρεται στο κατά πόσο το αντικείμενο και τα ευρήματα μίας ποιοτικής έρευνας εντάσσονται στα πλαίσια μίας ευρύτερης θεωρίας.
- Η **αποτιμητική εγκυρότητα** αναφέρεται στο κατά πόσο ο/η ερευνητής/τρια ήταν αρκετά αντικειμενικός/ή στο πώς παρουσίασε τα δεδομένα της έρευνας χωρίς να ολισθαίνει σε κρίσεις και αξιολογήσεις των στοιχείων που συλλέγει.

Αφηγηματική έρευνα

Η αφηγηματική έρευνα είναι ποιοτική προσέγγιση όπου ο/η ερευνητής/τρια μελετά τις ζωές ατόμων και ζητά από έναν/περισσότερους συμμετέχοντες να διηγηθούν ιστορίες για τις εμπειρίες τους. Στη συνέχεια αναπλάθει/αναδομεί αυτό το υλικό σε αφηγηματική χρονολογία και νόημα, συχνά σε συνεργασία με τους συμμετέχοντες.

Η διαδικασία της αφηγηματικής έρευνας στην εκπαίδευση είναι εξαιρετικά προσωπική. Απαιτεί τη δημιουργία στενής σχέσης μεταξύ του/της ερευνητή/τριας και όσων συμμετέχουν στην έρευνα και την οικοδόμηση ενός κλίματος εμπιστοσύνης που ομοιάζει με την οικοδόμηση μίας φιλίας. Η αφηγηματική έρευνα στοχεύει στην κατανόηση του νοήματος που αποδίδουν οι άνθρωποι στις εμπειρίες τους (π.χ. πώς ένας εκπαιδευτικός αφηγείται μία κρίση που προέκυψε στην τάξη του) καθώς και στην ενδυνάμωση των φωνών που σπανίως ακούγονται.

Η συλλογή των δεδομένων στην αφηγηματική έρευνα γίνεται με πολλούς τρόπους. Οι βασικότεροι περιγράφονται παρακάτω:

- **Επαναδιατύπωση ιστοριών:** η διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής συλλέγει ιστορίες, τις αναλύει ως προς τα βασικά τους στοιχεία (π.χ. χρόνο, τόπο, πλοκή και σκηνή)

¹Maxwell, J. A. (1992). *Understanding and validity in qualitative research*. **Harvard Educational Review**, 62(3), 279–300. <https://doi.org/10.17763/haer.62.3.8323320856251826>

και στη συνέχεια ξαναγράφει την ιστορία για να την τοποθετήσει σε χρονολογική σειρά. Η επαναδιατύπωση συνήθως πραγματοποιείται σε τρία βήματα:

- Ο/Η ερευνητής/τρια διεξάγει τη συνέντευξη και απομαγνητοφωνεί την ηχογράφηση για να δημιουργήσει ένα γραπτό αρχείο με τα ακατέργαστα δεδομένα της συνέντευξης. Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει τη σημείωση όχι μόνο των προφορικών λέξεων, αλλά και των λεπτών αποχρώσεων της συνέντευξης, όπως για παράδειγμα το χιούμορ, το γέλιο, ο θυμός κ.λπ.
- Ο/Η ερευνητής/τρια μεταγράφει εκ νέου τα δεδομένα με βάση τα βασικά στοιχεία που εντοπίζονται στην ιστορία
- Ο/Η ερευνητής/τρια οργανώνει την ιστορία σε χρονολογική σειρά, δίνοντας προσοχή στο περιβάλλον, τους χαρακτήρες, τις ενέργειες, τα προβλήματα και τις λύσεις.

Με την ολοκλήρωση της επαναδιατύπωσης, ο/η ερευνητής/τρια καλούν τους συμμετέχοντες στην έρευνα να συνεργαστούν για την τελική μορφή της αφήγησης.

- **Προφορικές ιστορίες:** η διαδικασία κατά την οποία ζητείται από τους συμμετέχοντες στην έρευνα να μοιραστούν τις προφορικές τους ιστορίες. Μία προφορική ιστορία μπορεί να αποτελεί μέρος μίας δομημένης συνέντευξης με προσχεδιασμένα ερωτήματα ή μπορεί και να γίνει γνωστή μέσω μιας ανοιχτής διαδικασίας όπου ζητείται από τους συμμετέχοντες να μοιραστούν τις ιστορίες τους.
- **Εξέταση αντικειμένων:** τα αντικείμενα που βρίσκονται στο περιβάλλον των συμμετεχόντων της έρευνας, π.χ. φωτογραφίες από την τάξη, κάρτες και ζωγραφίες μαθητών κλπ, μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση της ζωής και του παρελθόντος τους.

Το τελευταίο μέρος της αφηγηματικής έρευνας είναι η συγγραφή της αφήγησης όπου ο/η ερευνητής/τρια επιχειρεί να καταλήξει σε συμπεράσματα για το γενικό από το ειδικό. Είναι σημαντικό, επομένως, τα συμπεράσματα που διατυπώνονται να είναι μετριοπαθή.

Εθνογραφική έρευνα

Η εθνογραφική έρευνα, ή εθνογραφία, είναι η μελέτη των πολιτισμικών προτύπων των συμμετεχόντων στο φυσικό τους περιβάλλον. Η εθνογραφία επικεντρώνεται σε έναν ή περισσότερους συγκεκριμένους χώρους που παρέχουν στον ερευνητή ένα πλαίσιο στο οποίο μπορεί να μελετήσει τόσο το περιβάλλον όσο και τους συμμετέχοντες που το κατοικούν. Ένα εθνογραφικό περιβάλλον μπορεί να οριστεί ως οτιδήποτε, π.χ. μια αίθουσα διδασκαλίας ή μια γειτονιά. Οι συμμετέχοντες παρατηρούνται καθώς λαμβάνουν μέρος σε δραστηριότητες που πραγματοποιούνται φυσιολογικά στο περιβάλλον.

Ο/Η ερευνητής/τρια αποφεύγει να κάνει ερμηνείες και να βγάζει συμπεράσματα πολύ νωρίς στη μελέτη. Αντ' αυτού, εισέρχεται σταδιακά στο περιβάλλον, μαθαίνοντας πώς να γίνει αποδεκτός από τους συμμετέχοντες και κερδίζοντας την εμπιστοσύνη τους. Με την πάροδο του χρόνου, ο/η ερευνητής/τρια συλλέγει δεδομένα σε κύματα, σταδιακά εξειδικεύοντας και βελτιώνοντας τις ερμηνείες και τις παρατηρήσεις του/της έως ότου αποκτήσει μια βαθιά κατανόηση του πλαισίου και των ρόλων των συμμετεχόντων. Η μακροχρόνια ενασχόληση με το περιβάλλον είναι μια βασική πτυχή της εθνογραφικής έρευνας.

Η συλλογή πληροφοριών στην εθνογραφική έρευνα γίνεται κατά κύριο λόγο μέσω της *συμμετοχικής παρατήρησης* και των *σημειώσεων από το πεδίο*. Κατά τη συμμετοχική παρατήρηση ο/η ερευνητής/τρια έχει δύο βασικούς στόχους: πρώτον, να παρατηρήσει τις δραστηριότητες των συμμετεχόντων και δεύτερον, να εμπλακεί σε δραστηριότητες που θα οδηγήσουν στην εξαγωγή χρήσιμων πληροφοριών σχετικά με την κοινότητα που μελετά. Υπάρχουν διαφορές στο βαθμό συμμετοχής του παρατηρητή:

- Ο *ενεργός συμμετοχικός παρατηρητής* κατά τη διάρκεια της έρευνας θα χρειαστεί να συμμετάσχει ενεργά στη ζωή της κοινότητας. Για παράδειγμα, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής έρευνας ο παρατηρητής μπορεί να χρειαστεί να διδάξει μέρος του μαθήματος και ο ίδιος. Υπάρχει σημαντικός κίνδυνος ο ενεργός συμμετοχικός παρατηρητής, αν δεν οργανώσει τη δουλειά του σωστά, να μην προλαβαίνει να καταγράφει τις παρατηρήσεις του.
- Ο *προνομιούχος συμμετοχικός παρατηρητής* κατά τη διάρκεια της έρευνας έχει διαστήματα κατά τα οποία μπορεί μόνο να παρατηρεί. Για παράδειγμα στα πλαίσια της εκπαιδευτικής έρευνας ο/η ερευνητής/τρια μπορεί έχει χρόνο κατά τον οποίο μπορεί απλά να παρακολουθεί πώς συμπεριφέρονται τα παιδιά στο μάθημα όταν κάποιος δάσκαλος κάνει μάθημα. Με αυτόν τον τρόπο, ο παρατηρητής έχει το *προνόμιο* για κάποια διαστήματα μόνο να συλλέγει τις πληροφορίες που τον ενδιαφέρουν χωρίς να έχει άλλες υποχρεώσεις.
- Ο *παθητικός συμμετοχικός παρατηρητής* κατά τη διάρκεια της έρευνας συμμετέχει στην κοινότητα μόνον ως παρατηρητής χωρίς να αναλαμβάνει άλλα καθήκοντα. Για παράδειγμα, στην εκπαιδευτική έρευνα μπορεί να γίνει ξεκάθαρο από την αρχή πως ο παρατηρητής απλά θα βρίσκεται μέσα στην τάξη ώστε να καταγράφει τι συμβαίνει χωρίς να παρεμβαίνει ή να διδάσκει ο ίδιος.

Οι *σημειώσεις από το πεδίο* συλλέγονται όσο εξελίσσεται η μελέτη. Προσφέρουν στον/στην ερευνητή/τρια ένα εργαλείο για να εξηγή τις ζωές των ανθρώπων και τα γεγονότα που μελετώνται στην έρευνα. Είναι σημαντικό οι σημειώσεις να καταγράφονται μετά τη λήξη ενός «παρατηρησιακού γεγονότος» ώστε ο/η ερευνητής/τρια να παρακολουθεί όσο το δυνατόν στενότερα την κοινότητα και τις αλληλεπιδράσεις της. Επομένως, το μνημονικό και ένα καλά οργανωμένο σύστημα καταγραφής είναι απαραίτητα.

Έρευνα με μελέτη περίπτωσης

Η έρευνα με μελέτη περίπτωσης είναι μια ποιοτική ερευνητική προσέγγιση για τη διεξαγωγή έρευνας σε μια μονάδα μελέτης ή ένα οριοθετημένο σύστημα (π.χ. ένας μεμονωμένος εκπαιδευτικός, μια τάξη ή ένα σχολείο μπορεί να αποτελέσει μια περίπτωση). Η έρευνα με μελέτη περιπτώσεων είναι μια ολοκληρωμένη μέθοδος που καλύπτει το σχεδιασμό, τις τεχνικές συλλογής δεδομένων και συγκεκριμένες προσεγγίσεις για την ανάλυση δεδομένων.

Η μελέτη περίπτωσης ως ποιοτική στρατηγική έρευνας εστιάζει στη σε βάθος διερεύνηση ενός «περιορισμένου συστήματος» (π.χ. ενός μαθητή, μιας τάξης, ενός σχολείου ή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής) μέσα στο πραγματικό του πλαίσιο. Στόχος της είναι να κατανοήσει «πώς» και «γιατί» συμβαίνουν διαδικασίες και σχέσεις, και να αναδείξει νοήματα και μηχανισμούς δράσης.

Τυπικά ερευνητικά ερωτήματα στηρίζονται σε περιγραφικούς και ερμηνευτικούς στόχους: «τι συνέβη;», «πώς και γιατί συνέβη;». Η μελέτη περίπτωσης είναι ιδιαίτερα κατάλληλη όταν ενδιαφερόμαστε για την πορεία υλοποίησης ενός προγράμματος, για το πώς το πλαίσιο επηρεάζει τα αποτελέσματα ή για την αιτιακή αφήγηση του «τι λειτουργεί, για ποιον και υπό ποιες συνθήκες».

Ως προς τη δειγματοληψία, η κρίσιμη επιλογή είναι η «μονάδα ανάλυσης»: μπορεί να είναι ένα παιδί, μια τάξη, ένα σχολείο ή ένας ολόκληρος σχολικός οργανισμός, ανάλογα με το ερώτημα. Η επιλογή γίνεται με σκοπό ώστε να ανιχνευτούν περιπτώσεις που προσφέρουν μέγιστη κατανόηση του φαινομένου μελετάμε. Έχουμε επιλογή μεταξύ μονο-περίπτωσης και πολλαπλών περιπτώσεων. Οι πολλαπλές επιτρέπουν διασταυρούμενη ανάλυση και ενισχύουν την ερμηνευτική ισχύ, όμως δεν μπορούν να είναι αυτοσκοπός: οι ερευνητές/τριες πρέπει να αντιστέκονται στον πειρασμό να «προσθέσουν» υπο-περιπτώσεις χωρίς σαφή συνεισφορά στην κατανόηση ή των φαινομένων που μελετώνται.

Η συλλογή δεδομένων μπορεί να γίνει με πολλές και διάφορες μεθόδους και τυπικά περιλαμβάνει παρατήρηση (συμμετοχική ή μη), ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ανάλυση εγγράφων (π.χ. πρακτικά, αναλυτικά προγράμματα, εργασίες μαθητών), καθώς και οπτικοακουστικό υλικό. Ο/η ερευνητής/τρια προετοιμάζεται εξετάζοντας εκ των προτέρων τεκμήρια για την καταλληλότητα της περίπτωσης και την προθυμία των συμμετεχόντων να συνεισφέρουν ουσιαστικά.